

ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τὸ ἀν τὴν Ἰστορία εἶναι ἐπιστήμη ή τέχνη δὲ φαίνεται ξεκαθαρισμένο. Ὁ Θουκυδίδης θεωρεῖται ὁ πρόδρομος τῆς ἐπιστημονικῆς Ἰστορίας, μὲ βάση πώς αὐτὴ πρέπει ν' ἀναζητᾶ τὴν ἀλήθεια, ὅπως καὶ ἡ ἐπιστήμη. Καὶ μάλιστα ὅχι τὴν ἀφηρημένη ἀλήθεια, που πάσχει^ν νὰ βροῦν οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ σοφιστές, ἀλλὰ τὴν ἀλήθεια τῶν γεγονότων. Ἀργότερα ὁ Ἰμπν Χαλντούν, προβλήθηκε ἀπὸ πολλοὺς σὰν ἰδρυτὴς τῆς Ἰστορικῆς ἐπιστήμης, γιατὶ βεβαιώνει πώς ἡ Ἰστορία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα σύνολο εἰδικῶν γνώσεων, μὲ ἀντικείμενο τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα καὶ τὴν ἔρευνα τῶν διαφόρων συντελεστῶν, που τὰ προκαλοῦν. Ἔχει σκοπὸν ξεκαθαρίσει αὐτὸ που δένει αἵτίες καὶ ἀποτελέσματα. Ἡ Ἰστορία δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλῇ διήγηση τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ περιγραφὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

‘Ο ’Ιω. Χέρντερ, στὸ ἔργο του «’Ιδέες γιὰ τὴ φιλοσοφία τῆς ἴστορίας τῆς ἀνθρωπότητας», ὑποστήριξε πρῶτος πώς «ὅλοκληρη ἡ ἴστορία τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι ἴστορία καθαρὰ φυσικὴ τῶν ἔξουσιῶν, τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἀλλάζουν μὲ τὸ χρόνο καὶ τὸν τόπο». Ἰστορικὸ φαινόμενο εἶναι γι’ αὐτὸν φαινόμενο φυσικό. ‘Η ἴστορία θέλει ἔτσι νὰ ὑψωθεῖ πάνω ἀπ’ τὸ ἀτομικό, νὰ διατυπώσει νόμους, ἀπόλυτους, ἀντικειμενικούς καὶ παγκόσμιους. Κι ὁ Αὔγουστος Κόντ, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ θετικισμοῦ, κατάταξε τὴν ἴστορία μαζὶ μὲ τὴ φυσική, στὶς συγκεκριμένες ἢ ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες, ἀντίθετα μὲ τὶς ἀφηρημένες (μαθηματικά, λογικὴ κ.τ.λ.). ’Ονειρευόταν μιὰν «’Ιστορία χωρὶς ὅρια». Γιατὶ οἱ πρόοδοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὸν περασμένον αἰώνα, ἔσπρωξαν πολλοὺς ἴστορικούς νὰ δημιουργήσουν μιὰν ἐπιστήμη τῆς ἴστορίας, δπου θὰ

έπικρατεῖ ἀπόλυτα ἡ ἐπιστημονικὴ νομοτέλεια. Καὶ μάλιστα οἱ Γερμανοὶ ἴστορικοὶ τοῦ 19ου αἰώνα θέλησαν νὰ δώσουν στὴν ἴστορία τὴν μορφὴ μιᾶς πειραματικῆς ἐπιστήμης (Ράνκε, Μόμμσεν).

Ἔταν ἡ ἐποχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς εἰδωλολατρίας. Ἐπειταὶ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἔξετάζουν σχέσεις τῶν πραγμάτων μεταξύ τους, ἐνῶ οἱ κοινωνικές, σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Οἱ φυσικὲς σχέσεις εἶναι λοιπὸν ἀντικειμενικὲς καὶ οἱ κοινωνικές ὑποκειμενικές, παρατηρεῖ ὁ φῶν Χάγεκ. "Ἐπειτα οἱ νόμοι τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος δὲν ὑπάγονται στὴν ἔξελιξη, εἶναι σταθεροὶ καὶ ἀλλάζει μόνον ἡ γνώση ποὺ ἔχουμε γι' αὐτούς. Ἡ φιλοδοξία νὰ μιμηθοῦν τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, περισσότερο στὶς μεθόδους παρὰ στὸ πνεῦμα τους, ἔκαναν τοὺς ἴστορικοὺς νὰ ξεστρατίσουν γιὰ ἔναν ὀλόκληρο αἰώνα τὴν πρόοδο τῶν ἴστορικῶν μελετῶν. Καὶ ὅμως ὁ ἰδρυτὴς τῆς πειραματικῆς μεθόδου, ὁ F. Bacon, παρατήρησε, ἀπ' τὸν 16ον αἰώνα, πὼς κάθε θεωρία ποὺ δὲ στηρίζεται στὴν ἄμεση ἐποπτείᾳ καὶ στὸ πείραμα εἶναι προϊὸν φαντασίας, χωρὶς καμιὰ σημασία ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἀποψη. Τὰ ἴστορικὰ ὅμως γεγονότα βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτείᾳ καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐπαναληφθοῦν μὲ πειράματα. Στὴν τάξη τῶν ἐπιστημῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ κατατάξουμε τὴν ἴστορία στοὺς ἀντίποδες τῶν μαθηματικῶν, ποὺ εἶναι ἀφηρημένα, ἐνῶ αὐτὴ βασίζεται σὲ συγκεκριμένα μόνο γεγονότα. Καὶ ἀν θεωρήσουμε τὴν ἴστορία σὰν ἐπιστήμη, δὲν ἔχει τὴν θέση τῆς στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀλλὰ στὶς κοινωνικές. Ἐπειτα, ἀν ἡ ἴστορία εἶναι ἐπιστήμη, εἶναι ἐπιστήμη περιγραφικὴ καὶ ἔξηγητική, ἀλλ' ὅχι θεωρητική. Εἶναι μιὰ εἰδικὴ ἐπιστήμη καὶ, ὅπως κάθε ἐπιστήμη, βασίζεται σ' ἓνα ρεαλισμὸ τοῦ ἀντικειμένου της καὶ σὲ μιὰν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης της.

Ἄργότερα οἱ Γερμανοὶ θεωρητικοί, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Ρίχερτ, θεώρησαν τὴν ἴστορία ἐπιστήμη τοῦ ἀτο-

μικοῦ, ἀντίθετη σὲ τὶς φυσικές ἐπιστῆμες, ποὺ ἐκφράζουν νόμους γενικούς καὶ ἔννοιες ἀφηρημένες. Ὁ Β. Ντιλτάū ὑποστήριξε πώς οἱ πνευματικές ἐπιστῆμες, ὅπου ἀνήκει ἡ ἴστορία, εἶναι αὐτόνομες, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὶς φυσικές, γιατὶ κάθε ὅμαδα ἀπὸ αὐτὲς ἔχει διαφορετικὸ χαρακτήρα ἔρευνας. Κι ὁ Ε. Μπερνχάϊμ στὴν «Ἐρευνα ἴστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ τῆς ἴστορίας», γράφει : «Ἡ ἴστορία δὲν εἶναι ἀπλῇ διήγηση, ἀλλ’ ἐπιστήμη ἔχωριστή, προικισμένη μὲ μεθόδους εἰδικὲς γι’ αὐτή. Δὲν καταγίνεται μόνο ν’ ἀξιοποιήσει ὅ,τι ἔχει χαρακτήρα μοναδικὸ (γεγονότα, πρόσωπα, ὅμαδες, ἐποχές), ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ βρεῖ τὶς σχέσεις τοῦ «μοναδικοῦ» καὶ τὰ «σύνολα» ἐπίσης μοναδικά. Οὐσιαστικὰ ὁ ἴστορικὸς δὲν ἔνδιαφέρεται λοιπὸν γιὰ τὸ ἀνεπανάληπτο γεγονός, ἀλλὰ γιὰ ὅ,τι ὑπάρχει γενικὰ μέσα στὸ εἰδικό, ἀφοῦ ἔτσι μόνο βγάζουμε μαθήματα ἀπὸ τὴν ἴστορία. Γι’ αὐτὸ κι ὁ Βούντ ἔλεγε πώς ὅσο καθυστερημένη εἶναι μιὰ ἐπιστήμη, τόσο εἶναι καὶ περιγραφική. Ἀντίθετα, ὅταν τελειοποιεῖται γίνεται ἐπεξηγηματική. Αὐτὸ ἐφαρμόζεται καὶ στὴν ἴστορία.

Τὰ διάφορα ἴστορικὰ δεδομένα δὲν μποροῦν ν’ ἀποτελέσουν τὴ βάση μιᾶς ἐπιστήμης, ἀφοῦ δὲν εἶναι σταθερά, ἀλλάζουν σὲ τόπο καὶ σὲ χρόνο. Ἀλλ’ ὅπως ὁ φυσικὸς νόμος δὲν ἔχει ἵσχυ παρὰ μόνο μὲ τὴν ἐπιφύλαξη «ἐφ’ ὅσον οἱ ἄλλοι ὅροι μένουν οἱ ἴδιοι», ἔτσι καὶ ὁ κοινωνικὸς καὶ ὁ ἴστορικὸς κανόνας δὲν ἐφαρμόζονται παρὰ σὲ ὅρισμένες συνθῆκες. Ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος εἶναι μιά, τόσο στὴν ἴστορία ὅσο καὶ στὶς ἄλλες ἐπιστῆμες : ἡ ἐφαρμογὴ τῶν λογικῶν νόμων τῆς διανόησης. Ὁ Ταὶν συμφωνεῖ σ’ αὐτὰ ἀλλὰ δίνει μαζὶ πλατύτερη ἔννοια στὸν ἐπιστημονικὸν ὅρο καὶ παραδέχεται σὰν κεντρικὴν ἴδεα τὸ περιβάλλον, ποὺ ὑποτάσσει τὰ ἄτομα. Φτάνουμε ἔτσι στὸ κορύφωμα τῆς φυσικῆς ἀντίληψης τῆς ἴστορίας, πώς αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐξυψωθεῖ σὲ νόμους καθολικοῦ καὶ ἀναμφισβήτητου κύρους, χρησιμοποιών-

τας τὴ γενικευτικὴ μέθοδο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.
 'Αλλ' ἔδω καὶ τρεῖς αἰῶνες ὁ Βίκο παρατήρησε πώς
 στὴν Ἰστορία ἡ ἀλήθεια τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν πει-
 ραματικῶν ἐπιστημῶν παραχώρησε τὴ θέση της στὸ
 πιθανό, στὴν εἰκασία, στὴν ἀληθοφάνεια, ποὺ δὲν εἶναι
 ποτὲ τέλεια, γιατὶ τείνει πάντα νὰ τελειοποιηθεῖ¹. "Αλ-
 λωστε ἡ ἀκρίβεια (οὐχὶ ἡ ἀλήθεια) τῶν φυσικῶν ἐπι-
 στημῶν ἔχει σχέση μὲ σταθερὲς ποσότητες, ἐνῶ ἡ Ἰστο-
 ρικὴ (οὐχὶ ἡ μεταφυσικὴ) ἀλήθεια ἔχει σχέση μὲ τὸ ποιο-
 τικὸ καὶ τὸ μεταβλητό. Οἱ φυσικοὶ καὶ οἱ μαθηματι-
 κοὶ νόμοι ἴσχύουν λοιπὸν ὅλοκληρωτικὰ ἐκεῖ ὅπου
 δέν ὑπάρχει Ἰστορία: στὸν ἀνόργανο κόσμο. 'Ἐνῶ κάθε
 τι ποὺ ζεῖ ἔχει Ἰστορία.

'Ο Φρ. "Ενγκελς ὀνόμασε ὑλιστικὴ ἀντίληψη τῆς
 Ἰστορίας τὴ θεωρία τοῦ Ἰστορικοῦ ὑλισμοῦ, ποὺ μπορεῖ
 νὰ συνοψιστεῖ σὲ τρεῖς ἔννοιες: 1) "Οτι βασικὸ κίνη-
 τρο στὴν Ἰστορικὴ ἐξέλιξη εἶναι οἱ ὑλικὲς ἀνάγκες τοῦ
 ἀνθρώπου ποὺ ζεῖ στὴν κοινωνία. 2) "Οτι οἱ ἀλλαγὲς
 τῆς τεχνικῆς φέρνουν καὶ ἀλλαγὲς στὴν κοινωνικὴ συ-
 κρότηση. 3) "Οτι οἱ κοινωνικὲς τάξεις εἶναι προϊόντα
 τῆς οἰκονομικῆς δργάνωσης καὶ οἱ συγκρούσεις ἀνάμεσα
 σ' αὐτές, φανερὲς ἡ σκεπασμένες, δημιουργοῦν τὴν
 Ἰστορία. Τὴ σημασία τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα εἶχαν
 παρατηρήσει ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ἀριστοτέλης, ἀργότερα
 ὁ Ἰμπν Χαλντούν καὶ σήμερα τὸν παραδέχονται ὅλοι
 σχεδὸν οἱ νεώτεροι Ἰστορικοί. Εἰδικώτερα ὁ Κ. Μάρξ
 ἀρνεῖται τὴν αὐτοτέλεια τῶν ἰδεῶν καὶ τὶς ὑποτάσσει
 στὴν οἰκονομικὴ ἐξέλιξη. "Οσο κι ἀν δὲν εἶχαν δώσει
 προσοχὴ στὴν ἐξέλιξη τῶν μέσων τῆς ὑλικῆς παρα-
 γωγῆς, διαιροῦσαν ὅμως τὴν Ἰστορία, ἀρχίζοντας ἀπὸ
 τὴν προϊστορία, ἀνάλογα μὲ τὸ ὑλικὸ ποὺ μεταχειρί-

1. Εἶναι ἀπαράδεκτο αὐτὸ ποὺ ἔγραψε ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Βιττ-
 γκενστάϊν: νομίζω πώς ἡ ἀλήθεια τῶν ἰδεῶν ποὺ ἀνακοίνωσα εἶναι ὅριστική
 καὶ ἀμετάκλητη. Πιστεύω πώς στὴν ούσία ἔλυσα ὅριστικὰ τὰ προβλήματα.

ζοντάν για την έργαλεῖα και τὸ πλα. Ἐλλ' ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ μᾶς δείχνει μόνο μιὰ μορφὴ τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ και δὲν περικλείνει ὅλη τὴν ἱστορία. Εἶναι παρὰ πολὺ πρωτόγονο νὰ ὑποστηρίζει κανεὶς πώς ἡ ἱστορία διαμορφώνεται ἀπὸ ὑλικὰ μόνο αἴτια, ἐνῶ ἔκφράζει τοὺς παλμοὺς τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας και τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Πάντως ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, σὰν ἀντίδραση στὸν ἰδεαλισμὸν τοῦ Χέγκελ, βοήθησε νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὴν ἔξελιξη τῆς ἱστορικῆς πορείας. Καὶ δὲ Κρότσε, ἀν και ἰδεαλιστής, ὑποστηρίζει πώς πρέπει νὰ στρέψουμε τὴν προσοχὴ μᾶς στὴν ὑποδομὴ τῆς κοινωνίας γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὶς μορφὲς και τὶς ἀλλαγές της.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν μαθηματικῶν προηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνθιση τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης. Μὲ αὐτὰ ἡ σκέψη ἀπλώνεται και παίρνει συνείδηση τῆς ἔξουσίας της. Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα πετᾶ στὶς ἀφηρημένες ὄνειροπολήσεις τῆς μαθηματικῆς, χωρὶς νὰ δένεται ἀπὸ ἔξωτερικὲς δυνάμεις. Καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς ἱστορίας καταγίνονται μὲ τὰ μαζικὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας, θέλοντας νὰ δώσουν σ' αὐτὴν τὴν μορφὴ τῆς τέλειας ἐπιστήμης. Μὲ τὴν μαθηματικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, «μηχανικοὶ – ἱστορικοὶ» μάζεψαν στατιστικὲς και τὶς ἐπεξεργάστηκαν γιὰ νὰ δώσουν τὴν «ποσοτικὴν ἱστορία», δηλ. μιὰ μέθοδο οἰκονομικῆς ἱστορίας ποὺ ὅλοκληρώνει ὅλα τὰ γεγονότα, ἀφοῦ μελετήθηκαν σ' ἓνα σύστημα ἀνεξάρτητων λογαριασμῶν, ἀπὸ ὅπου βγάζει συμπεράσματα μὲ μορφὴ ἀθροισμάτων, ὅπως π.χ. γιὰ τὸ ἔθνικὸ εἰσόδημα τῶν λαῶν κατὰ καιρούς. Ἔτσι θέλουν νὰ δώσουν στὴν ἱστορία μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα, περισσότερη προσοχὴ στὰ γεγονότα ποὺ δὲν εἶναι θεαματικά. Ἡ στατιστικὴ ὅμως, κορόϊδευε ὁ Thiers, εἶναι ἡ τέχνη ν' ἀκριβολογεῖ κανεὶς σὲ ὅ,τι ἀγνοεῖ. Πρέπει πάντα νὰ ἔχουμε ὑπὸ ὅψη πώς : α) Τὰ δεδομένα τῆς στατιστικῆς μπορεῖ νὰ εἶναι λαθε-

μένα καὶ ὅχι ποιοτικὰ σκόπιμα. β) Τὰ δεδομένα αὐτὰ εἶναι ἀριθμητικά, ὅχι ποιοτικὰ συγκρίσιμα καὶ γ) Ἡ στατιστικὴ ἐπεξεργασία τους εἶναι συχνὰ αὐθαίρετη, ἔτσι ποὺ οἱ ἀριθμοὶ ἐκφράζουν πάντα ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἴκανὸς νὰ παίζει μ' αὐτούς.

‘Ο Λουΐ Μπουρντώ, στὸ κριτικό του δοκίμιο «Ἡ Ἰστορία καὶ οἱ Ἰστορικοί», ὑποστηρίζει πὼς ἡ Ἰστορία εἶναι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἐπιστήμη. “Εχει τὴ γνώμη πὼς ἡ Ἰστορία, ὅπως τὴν ξέρουμε, εἶναι μιὰ παλλακίδα στὴν ὑπηρεσία τῶν βασιλιάδων καὶ τῶν μεγάλων καὶ ζητεῖ νὰ τὴν ἀντικαταστήσει μὲ τὴ στατιστικὴ, «τὴν Ἰστορία τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, ποὺ ἐκφράζονται σὲ ἀριθμητικοὺς ὅρους». «Δουλειὰ τῶν Ἰστορικῶν τοῦ μέλλοντος θὰ εἶναι πρὸ πάντων νὰ μαζεύουν καὶ νὰ ἔξηγοῦν τὰ στατιστικὰ δεδομένα, ποὺ ἀφοροῦν γεγονότα τῆς κοινῆς ζωῆς... Πρέπει νὰ τὰ κατατάξουμε, νὰ τὰ συγκρίνουμε, νὰ σημειώσουμε τὶς διακυμάνσεις τους καὶ νὰ βγάλουμε τὰ συμπεράσματα. ”Ετσι μόνο θὰ μπορέσουμε νὰ μάθουμε καμιὰ φορὰ τὶ κάνουν τὰ πλήθη, ποὺ συνθέτουν τὴν ἀνθρωπότητα... Ἡ ἐποχὴ τῶν λογοτεχνῶν Ἰστοριογράφων φτάνει στὸ τέλος της. Ἡ ἐποχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς Ἰστορίας ἀρχίζει. “Οταν θὰ εἶναι ἴκανὴ νὰ μᾶς ἔξιστορήσει τὴ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ, ὅπως εἴπαμε παρὰ πάνω, θὰ δοῦμε πὼς καμιὰ διήγηση δὲν παρουσιάζει τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον, τόση διδακτικότητα καὶ τόσο μεγαλεῖο... Αφοῦ πρέπει νὰ διαλέξουμε ἀνάμεσα στὴν ὁμορφιὰ καὶ στὴν ἀλήθεια, ἃς προτιμήσουμε, λέει, χωρὶς δισταγμὸ τὴ δεύτερη». Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι περισσότερο κοινωνιολογικὴ παρὰ Ἰστορική. Γιατὶ ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴν Ἰστορία καὶ στὴν κοινωνιολογία συναντᾶ μιὰ γραμμὴ ποὺ ξεχωρίζει τὸ γενικὸ ἀπ' τὸ μοναδικό. Ἡ κοινωνιολογία ἀποβλέπει στὴν τυποποίηση καὶ ὑπόκειται στὴ στατιστικὴ, ὅπου οἱ ἀνθρωποι χάνονται σὰν ἄτομα καὶ χωνεύονται σ' ἓνα πλατὺ σύνολο ὁμοιόμορφο.

Βέβαια ή πορεία τῆς ἀνθρώπινης ἴστορίας ἐξαρτᾶται, σὲ μεγάλο βαθμό, ἀπὸ τὴν αὕξηση τῶν ἀνθρώπινων γνώσεων καὶ δὲν κατορθώνουμε νὰ προβλέψουμε, μὲ ὅποια λογικὴ μέθοδο, τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημονικῶν μας γνώσεων στὸ μέλλον. Δὲν μποροῦμε λοιπὸν νὰ ὑπολογίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὶς περασμένες ἐξελίξεις, καὶ πολὺ λιγότερο νὰ προβλέψουμε μὲ ἀσφάλεια τὸ μελλοντικὸ κύλισμα τῆς ἀνθρώπινης ἴστορίας. Γιατὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν διαφορετικῶν μεταβλητῶν πού, σὲ κάθε εἰδικὸ κοινωνικὸ φαινόμενο, θὰ καθορίσει τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ὄρισμένης ἀλλαγῆς, εἶναι γενικὰ πολὺ μεγάλος, ἔτσι πous τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν μπορεῖ νὰ τὸν χυριαρχήσει. Πολλοὶ λοιπὸν ἀπὸ τοὺς ὑπολογισμούς, παρμένοι εἴτε ἀπὸ τὴ στατιστικὴ εἴτε ἀπὸ τοὺς νόμους τῶν πιθανοτήτων, δὲ στηρίζονται σὲ θετικὰ δεδομένα καὶ μᾶς θυμίζουν τὸν προσδιορισμὸ τοῦ Πλάτωνα, πώς ἐνας δίκαιος ἄρχοντας εἶναι 729 φορὲς πιὸ εύτυχισμένος ἀπὸ ἐναν ἄδικο ἄρχοντα! Αὐτὸ δὲ σημαίνει πώς πρέπει ν' ἀπαρνηθοῦμε τὴ δυνατότητα μιᾶς θεωρητικῆς ἴστορίας, δηλ. μιᾶς ἴστορικῆς ἐπιστήμης ἀντίστοιχης μὲ τὴ θεωρητικὴ φυσικὴ. Ἡ φυσικὴ ὅμως μεταχειρίζεται τὴν πειραματικὴ μέθοδο, κάνει τεχνητὲς ἀπομονώσεις καὶ ἐλέγχους, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὴν ἀναπαραγωγὴ παρόμοιων συνθηκῶν καὶ τὴν ἐπακόλουθη παραγωγὴ ὄρισμένων ἀποτελεσμάτων.

Δὲν μπορεῖ νὰ γίνει τὸ ἕδιο στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, γιατὶ ὅμοιες ἀκριβῶς συνθῆκες δὲν ξαναγίνονται καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὅποιουδήποτε πειραματισμοῦ θὰ εἶχε, γι' αὐτὸν τὸ λόγο, πολὺ περιορισμένη σημασία. "Οσο γιὰ τὴν τεχνητὴ ἀπομόνωση δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει, ἀφοῦ ἐμεῖς θέλουμε νὰ μελετήσουμε τὰ γεγονότα στὸ κοινωνικὸ τους περιβάλλον. Κι ἀκόμα τὸ κοινωνικὸ ὑλικό, ποὺ βρίσκουμε στὴν ἴστορία, εἶναι πιὸ σύνθετο ἀπ' τὸ φυσικὸ καὶ ὑπάρχει ἀλληλοεξάρτηση τῶν γεγονότων. Ὁ Ρενάν, προφήτης τοῦ «Μέλλοντος τῆς Ἐπι-

στήμης», ίσχυρίζεται πώς «σ' ἔναν αἰώνα ἡ ἀνθρωπότητα θὰ μπορεῖ νὰ ξέρει σχεδὸν ὅ, τι μπορεῖ νὰ μάθει ἀπ' τὸ παρελθόν της». Ἐλλ' ἀργότερα πρόσθεσε πώς κάθε φράση πρέπει νὰ περιλαμβάνει κ' ἔνα «ἴσως». Δὲν ὑπάρχει ὅμως νόμος ποὺ νὰ δέχεται αὐτὸ τὸ ίσως. Γενικὰ δὲν ἀντιλαμβανόμαστε τὰ ίστορικὰ φαινόμενα μὲ τὶς αἰσθήσεις, ὅπως τὰ φυσικὰ ἢ τὰ βιολογικά. Οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐξαφανίστηκαν, ὅπως καὶ τὸ παρελθόν, μᾶς εἶναι γνωστὲς μόνον ἀπὸ τὰ γραπτά, ἀλλὰ πολλές πράξεις δὲ βρίσκονται σ' αὐτά, πολλὰ γραπτὰ χάθηκαν καὶ ἄλλα μᾶς δίνουν συχνὰ ψεύτικες πληροφορίες.

* * *

Εἶδαμε πώς οἱ θρῦλοι προηγήθηκαν ἀπὸ τὴν ίστορία. Θρῦλος εἶναι κάθε διήγηση ὅπου ἡ ίστορία παρουσιάζεται μεταμορφωμένη ἀπὸ τὴν παράδοση. Εἶναι ἔνα σύνθετο ἀλήθειας καὶ φαντασίας, ὅπου ὁ ίστορικὸς πρέπει νὰ βρεῖ τὸ μέρος τῆς ἀλήθειας ποὺ ὑπάρχει σ' αὐτόν. Πρὶν ἀπ' τὸν Πλούταρχο ἀκόμη, ὁ Ἐκαταῖος προσπάθησε νὰ ἐξηγήσει λογικὰ τοὺς μύθους. Κι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει τὴ γνώμη πώς οἱ μῦθοι ἀποτελοῦν ἴδιοτυπα ίστορικὰ προϊόντα, ποὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμε μὲ εἰδικὸ τρόπο. Ἐλλ' ὁ "Ἐφορος, ὁ Καλλισθένης κι ὁ Θεόπομπος δὲν ἀναφέρουν πιὰ τοὺς παλαιοὺς μύθους πού, ἀργότερα, γεμίζουν τὰ τέσσερα πρῶτα βιβλία τῆς ίστορίας τοῦ Διοδώρου. Ὁ "Ομηρος εἶναι οὐσιαστικὰ ίστορικός, ἀφοῦ περιγράφει γεγονότα ποὺ ἔγιναν τρεῖς ἢ τέσσερις αἰῶνες πρὶν ἀπὸ αὐτόν. Ἐλλὰ στόλισε τοὺς θρύλους μὲ τὸν ποιητικὸ μανδύα, κ' ἔτσι ἡ ίστορία, στὸ ἀρχικό της στάδιο, ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴ λογοτεχνία¹. Καὶ γενικά, ὁ ίστορικὸς δὲ φτάνει μόνο

1. Τέτοιοι θρῦλοι ὑπάρχουν σχεδὸν σ' δλους τοὺς λαούς. Ξεχωρίζουν τὰ παλιὰ ιστορήματα τῶν Σκανδιναύων, τὰ σάγκα, ποὺ περικλείνουν ἀνα-

νὰ μᾶς σκιαγραφήσει τὰ περασμένα, πρέπει νὰ τοὺς δώσει ζωὴ κι αὐτὸ ἔξαρταται, σὲ μεγάλο βαθμό, ἀπὸ τὴ φαντασία καὶ τὴν ἴκανότητά του στὴν ἀναπαράσταση, δηλ. ἀπὸ προτερήματα λογοτεχνικά. 'Αλλ' ὁ Νίμπουρ διάγνωσε πώς, γιὰ νὰ ἐπηρεάσουν τὴ λαϊκὴ φαντασία, πρέπει νὰ ὑπάρχουν στὴ βάση τῶν θρύλων ἀληθινὰ γεγονότα, ποὺ ἵστορικος πρέπει νὰ τὰ ξεδιαλύνει¹. "Ετσική ἴστορία διατηρεῖ, ἀπὸ παράδοση, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην ἐπιστήμη, τὸ δεσμό της μὲ τὴ λογοτεχνικὴ ἐμφάνιση τοῦ περιεχομένου της.

'Απὸ καιρὸν ὅμως ὁ Λουκιανός, παρατήρησε : «πολλοὶ ἴστορικοί, φαίνεται, δὲν ξέρουν πώς ἄλλοι εἶναι οἱ κανόνες καὶ οἱ νόμοι στὴν ποιητικὴ τέχνη καὶ ἄλλοι στὴν ἴστορία. Γιατὶ ἔκει ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀπόλυτη κ' ἔνας εἶναι ὁ νόμος, ἡ ἰδιοτροπία τοῦ ποιητῆ. »Ενῶ σκοπὸς τῆς ἴστορίας εἶναι τὸ ὠφέλιμο, ποὺ βγαίνει μονάχα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. "Αν ὥστόσο πιστεύει κανένας πώς εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συνταιριάζεται ἡ χάρη μὲ τὴν

κατωμένα μὲ κοσμογονικοὺς θρύλους, πρὸ πάντων τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν Νορβηγῶν ποὺ κατάκτησαν τὴν Ἰσλανδία. 'Επίσης ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ ἐπικὸς κύκλος τοῦ Ρολάνδου, ποὺ ὑπῆρξε ὅχι μόνο μυθικὸ ἄλλα καὶ πραγματικὸ πρόσωπο (σκοτώθηκε τὸ 778) καὶ μᾶς ἔγινε γνωστὸ πρὸ πάντων ἀπ' τὸ γαλλικὸ ἔπος *La chanson de Roland*. Δέκα χρόνια ἀργότερα σκοτώθηκε ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας, ποὺ εἶναι ὁ ἡρωας τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, σ' ἐποχὴ ποὺ ἡ γραφὴ ἦταν ἀρκετὰ διαδομένη. 'Αλλ' ἡ γοητεία τοῦ μύθου δὲν πεθαίνει, γράφει ὁ Κ. Δημαρᾶς στὴν «'Ιστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας».

1. 'Ο Μ. Σακελλαρίου γράφει σχετικά : «'Η πεῖρα μᾶς μαθαίνει κάθε μέρα πώς τὰ κομμάτια τῶν παραδόσεων, ποὺ ἔφτασαν ἵσαμε μᾶς, γιὰ γεγονότα πολὺ ἀπομακρυσμένα εἶναι ἕνα ἀνακάτωμα μύθων, ἐπινοημάτων, ἔτοιμων βεβαιώσεων, παρανοήσεων καὶ σκέψεων. 'Αλλ' ἀκόμα, ἀνάλογα μὲ τὶς περιπτώσεις, ἀναμνήσεων τῆς ἴστορικῆς πραγματικότητας, πότε θα μπῶν πότε ἀρκετὰ φανερῶν. "Οπως εἶναι ἐπικίνδυνο νὰ βασιζόμαστε σὲ ψεύτικες ἡ παραμορφωμένες πληροφορίες, ἔτοι εἶναι παράλογο καὶ ἀδικαιολόγητο ν' ἀφήσουμε νὰ χαθοῦν τὰ πολύτιμα στοιχεῖα τῶν αὐθεντικῶν παραδόσεων. Εἶναι καθῆκον μας νὰ προσέξουμε δλα αὐτὰ καὶ ν' ἀποδώσουμε σὲ κάθε μαρτυρία τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἀξίζει».

ίστορία, αύτὸς πρέπει νὰ γίνεται παράλληλα μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ μαζὶ μὲ τ' ἄλλα λογοτεχνικά τῆς χαρίσματα, πρᾶγμα ποὺ τὸ παραμελοῦν οἱ περισσότεροι ίστοριογράφοι». Καὶ ὁ Πολύβιος κατηγορεῖ τὸν Φύλαρχο γιατὶ πρόδωσε τὸ ἀληθινὸν καθῆκον κάθε ίστοριογραφίας, τὴ διαπίστωση καὶ μετάδοση τῆς ἀλήθειας, καὶ ὑποτάχθηκε στὸν ἔντυπωσιασμὸν μὲ κάθε θυσία (ἐκπλῆξαι καὶ ψυχαγωγῆσαι). Πρὸν ἀπ' τὸν Φύλαρχο ὅμως σειρὰ δλη ἀπὸ ίστορικούς, μὲ πρόδρομο τὴν Κτησία (-40ς αἰώνας), προσπαθοῦσαν νὰ δραματοποιήσουν τὶς διηγήσεις τους μὲ τὰ μέσα τῆς τραγωδίας, μπερδεύοντας ἔτσι τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὴν ποίηση καὶ στὴν ίστοριογραφία.

'Αλλ' ἡ πραγματικότητα, ποὺ εἶναι ἀντικείμενο τῆς ίστορίας, ἀποτελεῖ τμῆμα μόνο τῆς πραγματικότητας. "Ἐνα μέρος της εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς μνήμης. Τὸ ἄλλο εἶναι περιεχόμενο τῆς φαντασίας, πού, σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Βίκο, εἶναι ἡ μνήμη μεγαλωμένη καὶ στολισμένη. «"Οπως ὁ ποιητὴς κατέχει, σὰ συνθετικὸ στοιχεῖο, τὸν πολιτισμὸ τῆς γλώσσας του καὶ χρωστᾶ πολλὰ στὶς γνώσεις ποὺ πῆρε, διατηρώντας τὴν πρωτοτυπία του, ἔτσι κ' ἔνας ιστορικὸς συνθέτει σ' ἔνα σύνολο ὃ, τι εἶναι πιὰ κάτι ποὺ πέρασε στὴν πραγματικότητα, κάτι τὸ σκόρπιο στὴν ὑποκειμενικὴ μνήμη καὶ διαφυλάχτηκε τυχαῖα καὶ φευγαλέα. 'Ο ίστορικὸς τὸ διαιωνίζει κ' οἱ ἥρωες ἔξακολουθοῦν νὰ κάνουν ἔτσι πάντα ὃ, τι ἔκαναν μιὰ φορὰ στὴ ζωὴ τους» (Χέγκελ). "Επειτα, ἀκολουθώντας τὴν παράδοση, ποὺ μᾶς ἥλθε ἀπ' ὅταν μεταχειρίζονταν τὴν ίστορία σὰν ρητορικὸ εἶδος, οἱ ίστορικοὶ πῆραν τὴ συνήθεια νὰ ἔξυψώνουν τὴ μετριότητα τῶν πραγματικῶν γεγονότων, μὲ τὴν ἐπισημότητα τῆς μορφῆς. Αὐτὸς τὸ ὕφος πού, ὅπως νόμιζαν, ταίριαζε στὴν ἀξιοπρέπεια τῆς ίστορίας, χρησίμευε γιὰ νὰ κρύβει καὶ συχνὰ νὰ μεταμορφώνει

τὴν πραγματικότητα τοῦ παρελθόντος¹. Δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ ὑπάρχει στὴν Ἰστορία συστηματικὴ προσπάθεια νὰ ξεχωρίσει τὸ πραγματικὸ ἀπ' τὸ φανταστικό.

‘Ο Τάκιτος νόμιζε πὼς ἡ Ἰστορία πρέπει νὰ εἶναι πρὸ πάντων λογοτεχνία καὶ νὰ προκαλεῖ πρῶτα-πρῶτα τὰ συναισθήματα τῶν ἀνθρώπων κ' ἔπειτα τὴν σκέψη τους. Γι' αὐτὸ ἀναζητήσουμε στὸν Τάκιτο αὐτὸ ποὺ ζητοῦμε σήμερα ἀπὸ τὴν Ἰστορία, τὸ σεβασμὸ τῆς ἀλήθειας, κινδυνεύουμε ὅχι μόνο νὰ τὸ ἀναζητήσουμε μάταια, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴν τὸ βροῦμε ὅσο σωστὸ τὸ θέλαμε. Βέβαια ὁ Τάκιτος ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθεια καὶ ζητεῖ νὰ τὴ φτάσει, ἀλλὰ δὲν εἶναι πρόθυμος νὰ θυσιάσει γι' αὐτὴν τὸ πᾶν. Προτιμᾶ τὸ πάθος τοῦ ὥραίου ἀπ' τὸ πάθος τῆς ἀλήθειας... Καὶ ἐπειδὴ ἡ πρώτη ἀνάγκη γιὰ ἔναν συγγραφέα εἶναι ν' ἀρέσει στὸ κοινό του, ὁ Τάκιτος πρέπει νὰ συγχωρεθεῖ γιατὶ ἀσχολεῖται μ' αὐτὸ καὶ δὲ νομίζω πὼς ἔχουμε δικαίωμα νὰ τὸν κατηγορήσουμε πὼς δὲν ἔκανε τὸ καθῆκον του, γράφει ὁ σχολιαστής του H. Goelzer. Γενικά, οἱ Ρωμαῖοι Ἰστορικοὶ τροποποιοῦσαν τὴν Ἰστορία γιὰ νὰ τὴν κάνουν πιὸ ἐνδιαφέρουσα, μυθιστορηματική, ἀντίθετα μὲ τὸν Πολύβιο ποὺ ἔγραψε τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ χαρακτηρίζει τὴν Ἰστορία του πραγματικὴ καὶ ἀποδεικτικὴ. ’Αλλ’ ὁ Σεμπρόνιος ’Ασελλίων ἐπικρίνει τὸ σύστημα τῶν Ρωμαίων Ἰστορικῶν γράφοντας: «Τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ λένε παραμύθια, οἱ μεγάλοι ὅμως πρέπει νὰ γράφουν Ἰστορία».

1. ‘Ο Ἡρόδοτος ἔγραψε τὶς Ἰστορίες του ὅχι γιὰ μελέτη σὲ σπουδαστήρια, ἀλλὰ γιὰ νὰ διαβάζονται δημόσια. Γι' αὐτὸ εἶναι γραμμένες στὴν ὅμιλούμενη τῆς ἐποχῆς του, σὲ ὕφος φανταχτερό, ποὺ συχνὰ φτάνει στὸ ρητορικό, καὶ περιέχουν ἀρκετὰ εὐχάριστα παραμύθια. ‘Ο Ἰώσηπος κατηγορεῖ γενικὰ τοὺς “Ἐλληνες Ἰστορικοὺς πὼς δὲν ἀναζητησαν τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ θέλησαν νὰ δείξουν τὸ τάλαντό τους σὰν συγγραφεῖς. ’Ετσι γιὰ τὴ ρητορικὴ καὶ τὴ λογοτεχνία πρέπει, γράφει, νὰ τοὺς ἀναγνωρίσουμε τὸ προβάδισμα. ἀλλ’ ὅχι γιὰ τὴν Ἰστορικὴ ἀλήθεια, πρὸ πάντων ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ἔθνικὴ τους Ἰστορία.

‘Ο Κρότσε ἔξαιρεῖ τὴν ἱστορία ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες, γιατὶ αὐτὴ δὲ χτίζεται μὲ βάση τὶς ἔννοιες. Εἶναι τέχνη ποὺ ἀποβλέπει στὴ γνώση τοῦ ἀτομικοῦ. ’Αλλ’ αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν ἐπιστήμη δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ γεγονός, ἀλλ’ ὁ νόμος ποὺ ἐπαναλαμβάνεται σὲ κάθε γεγονός. ’Η ἱστορία ἔχει λοιπὸν ἀντικείμενο τὸ ἀτομικὸ ποὺ πραγματοποιήθηκε, ὅχι τὸ ἀτομικὸ τῆς καθαρῆς φαντασίας. Παρουσιάζει διαφορὰ ἀπὸ τὴν κυρίως τέχνη στὸ ἀντικείμενο, ὅχι στὴ φύση της. Καὶ θὰ ἀποτύχει κάθε ἀπόπειρα ποὺ ἀποβλέπει νὰ ὑψώσει τὴν ἱστορία στὸ ἀξίωμα τῆς ἐπιστήμης, μὲ σκοπὸ νὰ ἐγκαταστήσει νόμους ἱστορικούς, νὰ μετατρέψει δηλαδὴ σὲ ἔννοιες αὐτὸ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει σὰν ἐνόραση, χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ συλλογισμοῦ.

‘Η ἀγάπη γιὰ τὴν ἱστορία, ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ρομαντισμό, ἐπιβλήθηκε στὸν 19ον αἰώνα. ’Εργο τοῦ ρομαντισμοῦ ἦταν νὰ ξανακάνει τὴν ἀφηγηματικὴ ἱστορία εἶδος λογοτεχνικό, τὴ στιγμὴ ὅπου ἡ ἐκπαίδευση ἐκατονταπλασίαζε τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀναγνωστῶν. ’Ἐνα εἶδος λογοτεχνικὸ μὲ τὸ τοπικό του χρῶμα καὶ τὴ γραφικὴ λεπτομέρεια, μὲ ρητορικὴ ἀνάπτυξη κάποιας φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ γενικὰ μὲ περισσότερη τέχνη παρὰ ἐπιστήμη. Τὸ ρομαντικὸ ἀφήγημα κ’ ἡ ἱστορία πλησίασαν τὸ ἔνα στὸ ἄλλο, ὥσπου νὰ μπερδευτοῦν. Τόση ἀλήθεια ὑπάρχει στὰ μυθιστορήματα τοῦ Ούωλτερ Σκόττ, ὥστε νὰ ποῦν πώς εἶναι «πιὸ ἀληθινὰ ἀπὸ τὴν ἱστορία!» Μπορεῖ ὁ Ράνκε νὰ τ’ ἀντιπαθοῦσε κ’ ἔλεγε πώς ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ἀσύγκριτα ὡραιότερη καὶ πιὸ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τὰ ρομαντικὰ παραμύθια. Στὸ βάθος, ὅμως τὸ καλογραμμένο ἱστορικὸ μυθιστόρημα εἶναι ἀνώτερο σὲ ποιότητα ἀπὸ πολλὰ ὕποπτα ἔργα τῆς πολυμάθειας, ποὺ ἔχουν ἐνδιαφέρον ρομαντικὸ καὶ συχνὰ περιέχουν πολὺ ἀμφίβολη ἱστορία.

Τίποτε τὸ καλύτερο ὅταν ἡ τέχνη χρησιμοποιεῖ καὶ ξεπερνᾷ τὰ θετικὰ δεδομένα. ”Οταν γεμίζει τὰ κενὰ

τῆς γνώσης μ' ἔνα εἶδος μαντείας, ποὺ ἐπιχειρεῖ δρι-
σμένες συνδέσεις, ὅπου ἡ φαντασία κεντᾶ σ' ἔνα γερὸ-
καμβᾶ. "Οταν ξαναφέρει στὴ μνήμη τὸ παρελθόν, μαζὶ
μὲ ὅ, τι ἔχει τὸ παρόν, τὸ αἰώνιο καὶ μαζὶ μὲ ὅ, τι πέρασε
τελειωτικά. "Οταν δίνει πλῆθος λεπτομέρειες, ποὺ δὲν
ταιριάζουν στὸν ἴστορικό, ἀλλὰ ποὺ τραβοῦν τὸ ἐνδια-
φέρον τοῦ ἀναγνώστη. "Οταν χρησιμοποιεῖ τὴν ἴστο-
ρία γιὰ νὰ δῶσει ὅλες τὶς ἀπολαύσεις κι ὅλες τὶς πληρο-
φορίες ποὺ ἐπιτρέπει τὸ αἰσθητικὸ παιχνίδι. Γι' αὐτὸ-
χι ὁ Aug. Thierry ἔβλεπε στὸν Οὐῶλτερ Σκὸττ «τὸν
πιὸ μεγάλο δάσκαλο ποὺ ὑπῆρξε σὲ ὅ, τι ἀφορᾶ τὴν
ἴστορικὴ μαντεία»¹. Ἀλλὰ τὸ μυθιστόρημα δὲ μᾶς
φέρνει πίσω στὸν ἀρχαῖο μῦθο γιατί, ἀντίθετα μ' αὐτόν,
διώχνει κάθε ὑπερφυσικὸ στοιχεῖο. Εἶναι συνήθως ἡ
ἴστορία ἀτόμων, ποὺ στέκονται πιὸ κοντά μας ἀπὸ τοὺς
μυθικοὺς ἥρωες καὶ γι' αὐτὸ τοὺς νοιώθουμε καλύτερα.

Τὸ «ἄν», ποὺ εἶναι ἡ βάση τῶν μυθιστορημάτων,
παίζει ρόλο καὶ στὴν ἴστορία. Ἡ ἴστορικὴ διήγηση γί-
νεται πιὸ ἐνδιαφέρουσα, ὅταν, ὅπως στὴ μυθιστορημα-
τικὴ σκέψη, μπεῖ κάποιο ἄν, ποὺ θὰ μποροῦσε ν' ἀλ-
λάξει τὴν πορεία τῶν πραγμάτων. "Αλλωστε κάθε ἴστο-
ρικός, γιὰ νὰ ἔξηγγήσει αὐτὸ ποὺ ἔγινε, ἀναρωτιέται τί
θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε γίνει. "Απὸ τὴν ἐποχή του, ὁ Πλού-
ταρχος ἔθεσε τὸ ζήτημα: ἂν εἶχαν σκοτώσει τὸν Μιλ-
τιάδη στὴν ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας του, σὰν τύραννο
τῆς Χερσονήσου, ἂν εἶχαν καταδικάσει τὸν Κίμωνα
γιὰ αἵμομιξία, ὅταν ζοῦσε μὲ τὴν ἀδελφή του, ἂν εἶχαν
διώξει ἀπ' τὸ "Αστυ τὸν Θεμιστοκλῆ, ὕστερα ἀπὸ τὰ
ὅργιά του καὶ πρὸ πάντων ὕστερα ἀπὸ τὸ σκάνδαλο ποὺ

1. Ὁ Δουμᾶς ἐγκωμιάζει τοὺς «Γιρονδίνους» τοῦ Λαμαρτίν, γιατὶ
ἔφεραν τὴν ἴστορία στὸ ὄψος τοῦ μυθιστορήματος. Καὶ τὸ 1865 οἱ ἀδελφοὶ
Γκονκούρ ἔγραφαν: «Σήμερα ποὺ τὸ μυθιστόρημα πλαταίνει καὶ μεγαλώνει,
ποὺ ἀρχίζει νὰ εἶναι ἡ μεγάλη κοινωνικὴ ἀναζήτηση στὴ σύγχρονη ἡθικὴν
ἴστορία, σήμερα ποὺ τὸ μυθιστόρημα ἀνάλαβε τὶς μελέτες καὶ τὰ καθήκοντα
τῆς ἐπιστήμης, μπορεῖ νὰ διεκδικήσει τὶς ἐλευθερίες της».

ἔχανε στὴν ἀγορά, ὅταν πέρασε σ' ἓνα ἄμαξι ποὺ τὸ
ἔσερναν τέσσερες πόρνες, θὰ εἴχαμε χάσει τὶς νῦκες
τοῦ Μαραθώνα, τοῦ Εύρυμέδοντα καὶ τοῦ Ἀρτεμισίου.
Οἱ νεώτεροι ἀκολουθοῦν τὰ ἵχνη του : ἀν δὲ Γκρουσù
ἔφτανε ἔγκαιρα στὸ Βατερλώ, θὰ νικότων ὁ Ναπολέων ;
"Αν δὲν γινόταν ἡ ἀπόπειρα τοῦ Σεράγιεβου, θὰ πρα-
γματοποιοῦνταν ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ; "Αν οἱ
Γερμανοὶ εἴχαν εἰς στὸ Μάρνη ἐφεδρεία τὰ δύο σώματα
στρατοῦ, ποὺ ἔστειλαν στὴν Ἀνατ. Πρωσσία ἐναντίον
τοῦ Ρένενχαμφ, θὰ σταματοῦσαν τὴν προέλασή τους
στὸ Παρίσι ; Τί δρόμο θὰ ἔπαιρνε ὁ δεύτερος παγκό-
σμιος πόλεμος, ἀν δὲ Χίτλερ δὲν εἴχε ἐπιτεθεῖ ἐναντίον
τῆς Ρωσίας κ.τ.λ. Τὸ ἀν εἴχε γίνει τὸ τάδε ἢ τὸ ἄλλο,
δίνει στὴν ιστορία τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ δύναμη τοῦ
μυθιστορήματος.

Τὸ ὄνειρο τῶν ὄσων θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν εἶναι
ἡ ποίηση τῆς ιστορίας. "Ἄς μὴ ξεχνοῦμε ὅμως πώς τὸ
ἀν δὲν εἶναι μόνο τροφὴ τῆς μυθιστοριογραφίας, ἀφοῦ
ἡ ὑπόθεση ἀναγνωρίζεται σὰν μητέρα τῆς ἐπιστήμης.
Ἄλλ' ἡ ἐπιστήμη προοδεύει ὅταν ὁ ἐπιστήμων ξεπερά-
σει τὶς ὑποθέσεις ποὺ ἔχανε. Νὰ γιατὶ κι ὁ Χέγκελ πι-
στεύει πώς στὴ φιλοσοφικὴ ἐνατένιση τῆς ιστορίας
πρέπει κανεὶς ν' ἀποφεύγει ἐκφράσεις ὅπως : αὐτὸ τὸ
Κράτος δὲ θὰ καταστρεφότων ἀν ὑπῆρχε ἔνας ἀνθρωπος
ποὺ κ.τ.λ.... Τὰ ἄτομα χάνονται μπρὸς στὴν οὔσια-
στικότητα τοῦ συνόλου, κι αὐτὸ σχηματίζει τὰ ἄτομα
ποὺ χρειάζονται. Τὰ ἄτομα δὲν ἔμποδίζουν νὰ γίνει
ὅτι πρέπει νὰ γίνει. "Ομως αὐτὸ τὸ ἀν ἀπομάκρυνε τὴν
ιστορία ἀπ' τὸ ιστορικὸ ἀναπόφυγο, δηλ. ἀπ' τὸν ιστο-
ρικὸ ντετερμινισμό, ἀφοῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἔξετάσουμε
διάφορες πιθανότητες στὴν περασμένη πιὰ ιστορικὴ
ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Μᾶς ἀνοίγει τοὺς ὅρίζοντες
ὅχι μόνο στὸ τὶ ἔγινε ἀλλὰ καὶ στὸ τὶ μποροῦσε νὰ
γίνει. Κι ὁ Ναπολέων, ποὺ «ἔχανε ιστορία» περισσότερο

καὶ πιὸ ἔντονα ἀπὸ κάθε ἄλλον στοὺς νεώτερους χρόνους, εἶπε : «Τί μυθιστόρημα ὑπῆρξε ἡ ζωὴ μου!».

Διαβάζοντας ἔνα λογοτεχνικὸ ἔργο : μυθιστόρημα, διήγημα, δρᾶμα, κωμωδία, ποίημα κ.τ.λ. βρίσκουμε κάποια πραγματικότητα, ποὺ οἱ συγγραφεῖς ἔβαλαν σ' αὐτὸ χωρὶς εἰδικὰ νὰ τὸ θελήσουν, καὶ ποὺ μᾶς ξεσκεπάζει τὰ ἥθη, τὶς δοξασίες κι ἀκόμα τοὺς θεσμοὺς τῆς ἐποχῆς. *“Οπως ἀναπτύξαμε ἄλλοῦ, ὁ Ἀριστοφάνης ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴ ζωὴ στὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα.* “Ομως καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἔκτος ἀπὸ τοὺς κλασικούς, διάσημοι ἡ ἀφανεῖς, ὅπως **ὁ Πλαῦτος**, **ὁ Βοκκάκιος**, **ὁ Θερβάντες**, **ὁ Μολιέρος**, **ὁ Μπωμαρσέ**, **ὁ Γκαϊτε**, **ὁ Μπαλζάκ**, **ὁ Ντίκενς**, **ὁ Τολστόη**, **ὁ Ζολᾶ**, **ὁ Ρεύμμόντ**, μᾶς δίνουν, ἀνάκατα μὲ τὰ εὑρήματα τῆς φαντασίας τους, καὶ στοιχεῖα ποὺ πῆραν ἀπὸ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητα.

* * *

‘Η ἴστορία ἀναζητᾶ τὴν ἀλήθεια. ’Απὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἐπιστήμη. ’Αλλὰ στὴν ἔκφρασή της μεταχειρίζεται μέσα ποὺ ἀνήκουν στὴν τέχνη. ‘Ο ἴστορικός, ὅσο κι ἀν εἶναι σοφός, πρέπει νὰ ἔχει καλλιτεχνικὰ χαρίσματα γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ξαναζωντανέψει τὸ παρελθόν. ‘Η τέχνη θέλει μόνο ν’ ἀναπαραστήσει κι ὅχι νὰ καταλάβει, ὅπως ἔχει σκοπὸ ή ἐπιστήμη. ’Ενῶ ἡ λογοτεχνικὴ ἴστορία προσπαθεῖ ν’ ἀναπαραστήσει τὴ ζωὴ, ἡ ἴστορία-ἐπιστήμη προσπαθεῖ νὰ τὴν ἐξηγήσει. ’Αλλ’ ἡ ἴστορία, συγκριτικὰ μὲ τὶς ἄλλες τέχνες, δὲν καταγίνεται μὲ ὅ, τι εἶναι δυνατὸ νὰ γίνει, ἀλλὰ μὲ ὅ, τι πραγματικὰ ἔγινε, γράφει ὁ Κρότσε. ”Ἐπειτα, ἡ ἴστορία, εἶναι ἔρευνα τοῦ ἀτομικοῦ, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη, τοῦ γενικοῦ. ‘Ο Ἐρ. Ρίκερτ, ὁ κορυφαῖος τῶν νεοκαντιανῶν, ὑποστηρίζει πὼς ἡ «φιλοσοφία τῆς ἀξίας» σημειώνει τὴν ἰδιομορφία τῆς ἴστορικῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἀξιο-

λογική και ἐξατομικευτική μέθοδό της, ἀντιτάσσοντάς την στὶς ἐπιστῆμες τῆς φύσης, που δὲν περιέχουν ἀξίες.

‘Ο ’Αριστοτέλης, στὴν «Ποιητική» του, ἐξετάζοντας τὸ ζήτημα, θεωρεῖ σπουδαιότερη τὴν ποίηση ἀπὸ τὴν ἴστορία, γιατὶ ἐκείνη ἐκφράζει τὶς γενικὲς γραμμὲς (μᾶλλον τὰ καθόλου), ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ἴστορία τὶς λεπτομέρειες (μᾶλλον τὰ καθ’ ἔκαστον)¹. “Ἐτσι λοιπὸν ἡ ἴστορία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπιστήμη. ‘Ο Ε. Παπανούτσος παρατηρεῖ ὅμως στὴν «Γνωσιολογία» του πώς «ἡ ἀντιληψη ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς ἴστορίας ἀναλίσκεται στὰ καθ’ ἔκαστον», ἀντίθετα πρὸς τὴν κατὰ κύριο λόγο ἐπιστήμη, που στόχο της ἔχει ἀποκλειστικὰ τὸ «καθόλου», δὲν εἶναι ὀρθή. Ή μόνη διάκριση που μπορεῖ νὰ γίνει ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀνάμεσα στὴ Φυσιογνωσία καὶ στὴν Ἰστοριογνωσία, εἶναι ὅτι ἡ πρώτη μελετᾷ τὰ «καθ’ ἔκαστον», γιὰ νὰ ἐννοήσει τὸ «καθόλου», ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀναζητεῖ τὸ «καθόλου» γιὰ νὰ ἐννοήσει τὰ «καθ’ ἔκαστον». Σύμφωνοι. ’Αλλ’ ἡ ἴστοριογνωσία εἶναι τμῆμα μόνο τῆς ἴστορίας, που πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ ἐποικοδόμηση, τὴν «καταληπτικὴ φαντασία» τῶν ’Αρχαίων. Μάζεμα ἴστορικῶν ὑλικῶν, ὅταν τῆς λείπει ἡ τέχνη, εἶναι ἔργο παλιατζῆ, ὅχι συγγραφέα. Σὲ ὅσους ὄνομάζουν τὴν ἴστορία ἐπιστήμη, ὁ Βαλερὺς ἀντιστρέφει εἰρωνικὰ τὴ φράση : «‘Η ἴστορία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν πραγμάτων που δὲν ἐπαναλαμβάνονται». Καταγίνεται μὲ γεγονότα που ἔχουν τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ μοναδικοῦ. Δὲν ξαναρχίζει ποτέ, ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο της, ὅπως ἡ ζωή.

Σύμφωνα λοιπὸν μ’ αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις, ἡ ἴστορία εἶναι τέχνη, γιατὶ προσπαθεῖ νὰ ξαναφτιάξει καὶ νὰ ἐκθέσει ἔνα παρελθόν, που δὲν ὑπάρχει πιά. Κι ὁ ἴστορικὸς χρειάζεται γι’ αὐτὸ εὔαισθησία, διηγηματικὴ ἴκανότητα καὶ πρῶτα ἀπ’ ὅλα φαντασία, δηλ. προσόντα

1. “Οταν ὁ ’Αριστοτέλης γράφει ποίηση ἐννοεῖ, φανερά, τὴν τραγική.

καλλιτέχνη. Τὸ ἀναγνωρισμένο τάλαντο μερικῶν ἴστορικῶν εἶναι καθαρὰ λογοτεχνικὸ καὶ συνίσταται κυρίως στὴν τέχνη νὰ τοποθετοῦν τὰ πράγματα μὲ κάποιαν ἐπιτηδειότητα, σκοπεύοντας νὰ ἐπιτύχουν ἐντύπωση, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἔνας εὐχάριστος τρόπος νὰ ἔξομοιώνουν τὴν ἴστορία μὲ τὸ μυθιστόρημα. Ὁλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἴστορίας δὲν εἶναι μόνο λογοτεχνικῆς φύσης, μὰ καὶ πρόβλημα μεθόδου, ποὺ πρέπει νὰ μένει, ὅσον μπορεῖ, ἐπιστημονική. Τὸ οὐσιαστικὸ σημεῖο γιὰ μιὰ ρεαλιστικὴ προσέγγιση, ποὺ πρέπει ν' ἀποτελεῖ τὸ σκοπὸ τῆς ἐπιστήμης, εἶναι νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ προτάσεις τοῦ συλλογισμοῦ ποὺ βρίσκονται σὲ ἀρμονία μὲ τὴν πραγματικότητα. Βέβαια ἡ ἀφηρημένη σκέψη δίνει τὴν οὐσία τῆς ἐπιστήμης. Ὁλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Γιατὶ ἐπιστήμη εἶναι ἡ κατοχὴ τοῦ πραγματικοῦ ἀπ' τὸ λογισμό.

Τὸ μέσο τῆς γνώσης τῶν ἄψυχων μορφῶν εἶναι ὁ μαθηματικὸς νόμος. Τὸ μέσο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ζωντανῶν μορφῶν εἶναι τὸ προηγούμενο καὶ ἡ ἀναλογία. Ὁ ἴστορικὸς ὅμως παίρνει τοὺς παραλληλισμούς του ἀπὸ μιὰ πλουταρχικὴ διάθεση, ποὺ ἔχει ὑπ' ὅψη της μόνο τὴν ὅμοιότητα τῶν σκηνῶν στὸ παγκόσμιο θέατρο. Ὁ Ράνκε εἶναι ἀφταστος στὴν καλλιτεχνικὴ ἀναλογία, ἀλλ' οἱ παραλληλισμοὶ του δὲν εἶναι πάντα πετυχημένοι. Τοῦ λείπει, ὅπως σχεδὸν σ' ὅλους τοὺς ἴστορικους, ἡ αὐστηρὴ ἀκρίβεια σκέψης τοῦ μαθηματικοῦ, ποὺ διακρίνει τὴν ἐσωτερικὴ σχέση καὶ ὅμοιότητα δυὸς ὅμαδων διαφορετικῶν ἐξισώσεων. ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀμύητος βλέπει μόνο τὴν ἐξωτερικὴ διαφορὰ μορφῆς. Βέβαια σήμερα οἱ ἡλεκτρονικοὶ ἐγκέφαλοι μπορεῖ νὰ χωνέψουν ἀτέλειωτες σειρὲς χρονολογιῶν καὶ στατιστικῶν, πολὺ πιὸ γρήγορα ἀπ' τὸν ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο, ἀποδίνουν ὅμως ὅτι ἐμεῖς βάλαμε στὴ μνήμη τους. Κι ὁ Μάρκος ἔλεγε : Καταλαβαίνω τοὺς μαθηματικοὺς

νόμους, ἀλλὰ χρειάζεται ὑποβολὴ μπρὸς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τὴν πιὸ ἀπλῆ¹.

Στὴν ἐποχή μας, ὅπου θριαμβεύουν οἱ λεγόμενες «ἀκριβεῖς» ἐπιστῆμες, κάθε ἐπιστήμη ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ σὲ τύπους μαθηματικοὺς φαίνεται πὼς ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὴν φαντασία. «Οταν πρόκειται γιὰ συμπεριφορὰ ἀτόμου, δοῦλος ἱστορικὸς πρέπει νὰ ἔξετάσει τὰ προηγούμενά της, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ ἓνα ὄποιοδήποτε ἱστορικὸ γεγονός, νὰ μαζέψει πληροφορίες γιὰ τὴν ψυχολογία τοῦ προσώπου, νὰ παραβάλει τὴν ἐνέργειά του μὲ ἄλλες ὅμοιες κ.τ.λ. «Οταν ὅμως πρόκειται γιὰ τὴ διαγωγὴ τῶν μαζῶν δὲν μπορεῖ βέβαια ν' ἀρχίσουμε τὴν ἔρευνα ἀναδρομικὰ γιὰ κάθε ὄτομο, ἀλλὰ θὰ καταφύγουμε στὰ γεγονότα, στὴ στατιστική, ἀν αὐτὸ εἶναι δυνατό. Ἄλλ' ὁ Ἀν. Φράնς παρατηρεῖ : «Γιατί ν' ἀντικαταστήσουμε τὴ διηγηματικὴν ἱστορία μὲ τὴ στατιστικὴν ἱστορία ; Εἶναι σὰ ν' ἀντικατασταίνουμε ἓνα ρόδο μὲ μιὰ πατάτα. Δὲν μποροῦμε λοιπὸν νὰ ἔχουμε μαζὶ τὰ ἄνθη τῆς ποίησης καὶ τὶς θρεπτικὲς ρίζες ποὺ κάνουν σοφὲς τὶς ψυχές ;... Ἡ παλιὰ ἱστορία εἶναι τέχνη. Περιγράφει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ πάθη του. Ἡ στατιστικὴ δὲ θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ ἐπιτύχει αὐτό». Καὶ προσθέτει : ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἀλλὰ τέχνη καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει κανεὶς σ' αὐτὴ χωρὶς φαντασία. «Ἐπειτα, τὰ ἱστορικὰ βιβλία ποὺ δὲ λένε ψέματα εἶναι πολὺ ἀνούσια. Μὲ τὴν ἀποψη αὐτὴ συμφωνεῖ κι ὁ Σπένγκλερ. Μόνο ἡ Φύση, γράφει, ἀνέχεται τὴν ἐπιστήμη. Στὴν ἱστορία κάνουμε ποίηση.

1. Ὁ Ἀμερικανὸς ἱστορικὸς Χένρου "Ανταμς νόμισε αοβαρὰ πὼς θὰ καθορίσει τὴν πορεία τῆς ἱστορίας προσδιορίζοντας τὴν θέση δύο σημείων στὴν παραστατικὴ καμπύλη τῆς ἱστορίας (ἱστοριογράφημα). Τὸ ἓνα στὸν δέκατο τρίτον αἰώνα, τὸ ἄλλο στὴν ἐποχὴ του. Μ' αὐτὰ τὰ δύο σημεῖα ἔλπιζε νὰ προβάλλει, χωρὶς τέλος, τὴ γραμμὴ του στὰ προηγούμενα χρόνια καὶ στὰ ἐπόμενα, δίνοντας ξεσι τὴ δυναμικὴ κατεύθυνση τῆς ἱστορίας.

‘Ο Λάϊμπνιτς, ἀπὸ καιρό, ἀπόδειξε πώς ἡ Ἰστορία δὲν εἶναι ἐπιστήμη, γιατὶ δὲν καταλήγει σὲ νόμους, ἔκτὸς ἀν ὀνομάσουμε νόμους τὶς συνηθισμένες καθοριστικὲς σχέσεις τῶν περασμένων γεγονότων. Ἡ Ἰστορία δὲν εἶναι γνώση λογική, βασισμένη στὴν παρατήρηση τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ ἐξακριβωμένη ἀπ’ τὸν πειραματισμό, ὅστε ν’ ἀνακαλύπτει σταθερὲς ἔννοιες, ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν πρόβλεψη καὶ μαρτυροῦν, μὲ τ’ ἀποτελέσματα ποὺ μᾶς δίνουν ἔτσι, μαζὶ μὲ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν χρησιμότητα τῆς διατύπωσης, γράφει ὁ Γ. Λεφέβρ. Στὴν πλατειὰ ἔννοια, ἡ Ἰστορία μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν αὐστηρότητα τοῦ τρόπου τῆς ἔρευνας, τῆς ἐξήγησης καὶ τοῦ ἐλέγχου, ξεκόβοντας δλοένα ἀπὸ μιᾶς γνώση κοινὴ καὶ ἐπιπόλαιη. Εἶναι ἐπιστήμη ποὺ δὲν ἔχει ἀντικείμενο ν’ ἀνακαλύψει νόμους, ἀλλὰ νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ καταλάβουμε. Νὰ καταλάβουμε θὰ πεῖ νὰ δημιουργήσουμε ἴδεες ποὺ βρίσκονται σὲ συμφωνία μὲ τὰ δεδομένα τῆς πείρας.

Οἱ ἐπιστήμονες θέλουν νὰ κάνουν τὴν Ἰστορία λογική. ’Αλλ’ ἡ Ἰστορία είκονίζει τὴν ζωή, ποὺ δὲν εἶναι λογική, ἔχει αὐθορμητισμό, ἀντιφάσεις, συντυχίες. Δὲν ὑπάρχει Ἰστορικὴ πραγματικότητα, ποὺ θὰ ἔπρεπε μονάχα ν’ ἀναπαραστήσουμε πιστά. Ἡ Ἰστορικὴ πραγματικότητα, σὰν ἀνθρώπινη, εἶναι ἀμφίβολη κι ἀτέλειωτη. ’Αντίθετα λοιπὸν ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες δὲν ἐπιτρέπεται ποτὲ νὰ διακηρύξουμε πώς ἀνακαλύψαμε ἔνα νόμο ἀληθινὰ παγκόσμιο, ἀφοῦ δὲν μποροῦμε ποτὲ νὰ ξέρουμε ἀν εἶχε πάντα ἐφαρμογὴ στὸ παρελθόν — γιατὶ οἱ μαρτυρίες δὲν εἶναι ἀρκετὲς — ἢ ἀν θὰ ἔχει πάντα ἀξία στὸ μέλλον — γιατὶ αὐτὸ θὰ μᾶς τὸ πεῖ ἡ Ἰστορία τοῦ μέλλοντος. Στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ Ἰστορία δὲ διακρινόταν καθαρὰ ἀπ’ τὸ Ἰστορικὸ ρομάντσο. Τώρα θεωρεῖται δλοένα σὰν ἔργο τεχνικό, προορισμένο γιὰ τοὺς εἰδικούς. ’Αλλ’ ὁ Ἰστορικὸς πρέπει νὰ δώσει στὸν ἀναγνώστη τὸ αἴσθημα τῆς

ζωντανῆς πραγματικότητας, ἀναπαριστάνοντας τὸ πολυ-
σύνθετο τῶν φαινομένων, ποὺ στὸ σύνολό τους ἀπότε-
λοῦν τὴν ἔθνική καὶ τὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση.

‘Ο μεγάλος κίνδυνος τῆς ἴστορίας εἶναι ή̄ ἀπομό-
νωση, ἀπὸ τὴν ζωή. Εἰδικώτερα ή̄ ἴστορία τῆς ἀρχαιό-
τητας δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρουσιάζεται σὰν παρέλαση
σκιῶν τοῦ καραγκιόζη, μὰ σὰν ἓνα δρᾶμα, ὅπου τὰ
πρόσωπα εἶναι ἀπὸ κρέας καὶ κόκκαλα. Γι’ αὐτὸ δὲν
ὑπάρχει τίποτα τὸ πιὸ ὄλεθριο γιὰ τὶς φολολογικὲς μελέ-
τες ἀπ’ τὸν χλειστὸν ἀέρα τοῦ γραφείου, ὅπου φυλακί-
ζεται ὁ εἰδικός, καὶ τίποτε δὲν εἶναι πιὸ σωτήριο ἀπὸ
μιὰ καθολικότερη ἀποψη, πάνω στ’ ἀνθρώπινα πρά-
γματα. “Ἐνας καλὸς φιλόλογος πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ λέει
σὰν τὸν ἀρχαῖο ποιητή : «Εἴμαι ἀνθρωπος καὶ τίποτε
τὸ ἀνθρώπινο δὲ μοῦ εἶναι ξένο», γράφει ὁ Κούρτιους.
Τὸ ἕδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ἴστορικό. Στὸν ρομαντικὸν
παράγοντα πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὸ ἔθνικὸν πνεῦμα
ή̄ καλύτερα τὸν ἔθνικισμό. ‘Η ἀντίληψη τῆς Βίβλου
γιὰ τὸν ἔκλεκτὸ λαὸ τοῦ Κυρίου ὑπῆρξε ή̄ βάση του,
ἀλλ’ ἐπικράτησε στὸ 19ον αἰώνα καὶ ἔσπρωξε στὶς
ἱστορικὲς μελέτες τῶν διαφόρων ἔθνῶν. ‘Ο ἔθνικισμὸς
ἔφερε τοὺς ἴστορικοὺς ἀπ’ τὸν διεθνῆ ὅρίζοντα στὴν περι-
οχὴ τῆς πατρίδας τους καὶ ταῖριάζει θαυμάσια μὲ τὸ
ρητορικὸν ὕφος τοῦ Thiers, τοῦ Νίμπουρ καὶ τοῦ Καρ-
λάϊλ. Τὸ ρομαντικὸν ρεῦμα σταμάτησε στὴ Γαλλία ὁ
θετικισμὸς τοῦ Κόντ, καὶ στὴ Γερμανία, ἀπ’ τὸν Ράνκε
ῶς τὸν Λάμπρεχτ, ήθελαν νὰ ντύσουν τὴν Κλειδὸ μὲ
τὸ αὐστηρὸ φόρεμα τῆς ἐπιστήμης. ’Ακόμα στὴν ἐποχὴ
μας, ὁ Γάλλος ’Ερ. Μπέρρ ύποστηρίζει τὴν ἀποψη αὐτή.
Βεβαιώνουν, γράφει, πὼς ἐπειδὴ ή̄ ἴστορία εἶναι πολὺ⁷
ἐπιστημονικὴ ἔχασε τὴν ἐπαφὴ της μὲ τὴν ζωή. Εἴμαι
βέβαιος πὼς αὐτὸ ἔγινε γιατὶ δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἐπιστη-
μονική. Τὰ πράγματα ὅμως τὸν διαψεύδουν. ‘Η «Παγ-
κόσμια ἴστορία» τοῦ Οὐέλλας, ἀν καὶ γραμμένη ὅχι
ἀπὸ ἴστορικό, δὲν καὶ κατακρίθηκε ἀπὸ τοὺς εἰδικούς,

διαβάστηκε πολὺ ἀπ' τὸ κοινό, γιατὶ εἶναι καλογραμμένη καὶ στολίζεται μὲ φαντασία.

Τελικὰ ἡ ἴστορία γίνεται μὲ κείμενα καὶ ὅχι μὲ πειράματα. Εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν τέχνη παρὰ στὴν ἐπιστήμη, γιατὶ καταγίνεται μὲ τὸ ἀνεπανάληπτο. Καί, ὅπως εἶπε ὁ Χέγκελ, δὲ φτάνει μόνο νὰ ἔχει κανεὶς μερικὲς ἐντυπώσεις, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὶς τοποθετήσει ποιητικά, δηλ. μὲ τρόπο δημιουργικό¹. Ἡ ἴστορία δὲν εἶναι τέχνη, ἀλλὰ μοιάζει μὲ τὴν τέχνη γιατὶ εἶναι περιγραφή, διῆγηση, χρωματισμός. Δὲν εἶναι ἐπιστήμη γιατὶ δὲ δέχεται τὰ σταθερὰ δεδομένα, τοὺς νόμους, τὰ πειράματα, τὴν ἐπαναληπτικὴ θεώρηση τῶν ὅσων ἔχουν γίνει. Μπορεῖ λοιπὸν νὰ φτάσουμε στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ἴστορία εἶναι ἐπιστήμη στὴν ἔρευνα τῶν πηγῶν, ἀλλὰ τέχνη ὅχι μόνο στὴν ἔκφραση μὰ καὶ στὴ σύλληψη τῶν γεγονότων, μὲ τὴ φαντασία, που ζωντανεύει τὸ παρελθόν.

1. Ὁ Αἰσχύλος στοὺς «Πέρσες» δίνει μιὰ περιγραφὴ τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας, που θὰ τὴ ζήλευε κάθε ἴστορικός.